

сии и ее деятельность по противодействию преступности: Историко — правовой аспект: автореф. Дисс. на соискание ученой степени канд. юр. наук: спец. 12. 00. 01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / В. В. Паныко. — СПб., 2006. — 20 с.

23. Патрушева Н. История цензурных учреждений в России во второй половине XIX — начале XX века // Книжное дело в России во второй половине XIX — начале XX века: Сб. науч. тр. — Санкт-Петербург, 2000. — Вып. 10. — С. 43.

24. Перегудова З. И. Политический сыск России 1880—1917 / З. И. Перегудова. — М.: Росспэн, 2013. — 515 с.

25. Самойленко Е. А. Киевская городская полиция в XIX — начале XX вв. автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юр. наук: спец. 12. 00. 01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» / Е. А. Самойленко. — Харьков, 2000. — 35 с.

26. Сизиков М. И. История полиции России (1718—1917 гг.): Полиция Российской империи XIX — начала XX века / М. И. Сизиков, А. В. Борисов, А. Е. Скрипилев. — М.: [Б. и.], 1992 — 56 с.

27. Скабичевский А. М. Очерки истории русской цензуры (1700—1863). — СПб, 1892.

28. Тимошник, М. Цензура українського друкованого слова як чинник нищення українства: до 130 річчя Емського указу [Текст] / М.

Тимошник // Українська мова. — 2006. — № 3. — С. 3-21. — Дослідження.

29. Тимошник М. С. Її величність — книга / М. С. Тимошник — К., 1999.

30. Центральний державний історичний архів України у Києві. — Ф. 183. Оп. 1. Од. зб. 187. Арк. 1.

31. ЦДІАУК Ф. 294. Оп. 1. Од. зб. 147. Арк. 1.

32. ЦДІАУК Ф. 294. Оп. 1. Од. зб. 147. Арк. 55.

33. ЦДІАУК Ф. 294. Оп. 1. Од. зб. 227. Арк. 7, 28, 29.

34. ЦДІАУК Ф. 278. Оп. 1. Од. зб. 26. Арк. 9, 10, 39, 96.

35. Чайковський А. С. За законом і над законом з історії адміністративних органів і поліцейсько-жандармської системи в Україні (IX — поч. XX ст.) / А. С. Чайковський, М. Г. Щербак. — К.: Україна, 1996. — 269 с.

36. Чернуха В. Правительственная политика в области печати: 60-70-е годы XIX века. — Ленинград, 1989. — С. 43.

37. Щербак, Н. Діяльність цензури в українських губерніях на початку XX ст. [Текст] / Н. Щербак // Історичний журнал. — 2007. — № 6. — С. 58-65.

38. Энгельгардт Н. Очерки истории русской цензуры в связи с развитием печати (1703—1903). — Санкт-Петербург, 1904.

39. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці XIX — поч. XX ст. / О. Н. Ярмиш. — Харьков: Консум, 2001 — 288 с.

Ігор КОЛЯДА, доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

СВІТОЧ СЛОВА І СВІТОЧ МУЗИКИ: МИКОЛА ЛИСЕНКО І ТАРАС ШЕВЧЕНКО

Історико-літературний нарис (до 200-річчя з дня народження Т. Шевченка)

Не можна навіть уявити життя і творчість Миколи Віталійовича Лисенка без Тараса Шевченка. З іменем Великого Кобзаря пов'язані як перші самостійні кроки, так і вся майже піввікова діяльність видатного українського композитора.

В Україні неможливо знайти композитора, який би не звертався до поезії Тараса Шевченка. Та найглибшим інтерпретатором творів поета в музиці, безумовно, є Микола Лисенко. Це дивовижний випадок, коли композитор звертався до поезії одного автора протягом усього свого життя.

Молодість Миколи Лисенка припадає на часи, коли ще жив і творив Тарас Шевченко. У роду Лисенків жив дух волелюбства. За походженням із старого козацького роду, вони притримувалися українських традицій і не говорили інакше, як тільки рідною українською мовою. Усна сімейна традиція донесла до XIX ст. запорозькі історичні пісні і думи, які гарно співав рідний дядько майбутнього композитора Андрій Романович. Саме від нього юний Микола почав уперше записувати мотиви козацьких пісень. У домі свого дядька Олександра Лисенка він вперше познайомився з «Кобзарем» Т. Шевченка. Михайло Старицький

згадував: «...Одного разу дістали ми заборонені вірші Шевченка і цілу ніч читали їх, захоплюючись і формою, і словом, і сміливістю змісту. Лисенко, що звик до російської чи французької мови, був особливо вражений і зачарований музичною звучністю і силою простого народного слова». Остат Лисенко, син композитора, у своїх спогадах згадує розповідь батька про першу його зустріч з «Кобзарем»: «...У дядька знайшовся, між іншим, і перший надрукований «Кобзар» Шевченка, і «Енеїда» Котляревського... Цілу ніч просидів я над «Кобзарем» і з того часу не розлучався з ним. Навряд чи гадав дядько, що ця тоненька книжечка переверне все моє життя. А вийшло саме так». Дослідник життя і творчості М. Лисенка А. Архимович так описує враження юнака від знайомства з «Кобзарем»: «Картини боротьби українського народу, жажливе становище покріпаченого селянства, чарівна природа України, ніжність і хвилюючі ліричні почуття — все, що так майстерно змальоване в «Кобзарі», глибоко запали в юне серце і запалали беззавітною любов'ю до народу, яка не вгасла до самої смерті композитора».

... У травні 1861 року труну з прахом великого українського поета було привезено до Києва і встановлено для останнього прощання в церкві Різдва. Ра-

зом з іншими студентами університету та свідомими українцями студент Київського університету святого Володимира Микола Лисенко зустрів туну з тілом Тараса Шевченка, яка довго мандрувала з далекого Петербурга «на Україну милу». До самої пристані йшов він у густому натовпі, плечем своїм підтримуючи важку домовину. До останніх днів свого земного життя Микола Віталійович свято шанував пам'ять Тараса.

«На Чернечу гору під Каневом посходилося багато людей, було там і багато селян, що прийшли віддати честь тому, що «писав волю». Поки на могилі копали студенти гріб, у канівській церкві правили панахиду, і протоєрей Мацкевич виголосив гарну промову, що так кінчилась: *“Минуть віки, й далекі нащадки дітей України побачать і пізнають, хто був Тарас Шевченко! А ти, Україно, шануй наше місто, бо в нас покояться кости Тараса Шевченка. Тут, на найвищій горі Дніпровій, лежатиме прах його, і, як на горі Голгофі, видно було хрест Його й по цей, і по той бік нашого славного Дніпра!”*»

У промові над домовиною Т. Шевченка художник Михайло Чалий, висловлюючи думки і почуття, що переповнювали в ту хвилину душу кожного свідомого українця, сказав: «...Ми стоїмо біля труни нашого славетного співця. Скорбота наша надто велика для того, щоб передати її словами, і надто глибока, щоб поглиблювати її нашими сумними закличками. Спи спокійно, наш любий друже! Ти здійснив своє покликання, не зрадивши до останньої хвилини своїх чесних переконань. Столичні земляки наші провели тебе теплим, дружнім прощальним словом. Благословення народу супроводило тебе під час твоєї останньої подорожі в рідний край. Та не відгукнеться вже піснюю наш поет на дружнє привітання своєї неньки України».

*Де співав я, сумував я,
З Дніпром-братом розмовляв я.
Не хотіли, та вчинили —
Спочиваю на могилі,
Паненятам на досаду,
Товариству на одраду,
Україні на пораду,
Спочиваю, доживаю,
Долі-волі виглядаю...
Годі, браття, сумувати:
Ще не вмерла наша Мати!*

(Пантелеймон Куліш)

«При всьому старанні моєму, — писав у своєму рапорті начальник канівської поліції київському губернатору про зміст промов на похороні Т. Шевченка, — ні під час похорону академіка Тараса Шевченка, ні тепер я не міг дістати промов, виголошених студентами Університету Св. Володимира на могилі його. Зміст цих промов був такий: *“правий берег річки Дніпра прийняв у свої надра людину, думки якої глибоко залягли в серці кожного малороса, але настане час, коли з'явиться людина достойна і здійснить думки цього великого мужа, і над могилою цього великого мужа підніметься пам'ятник, що буде свідчити про славу його”*».

Щороку в березні, всупереч заборонам і пере-

слідуванням, у Києві проводились Шевченківські вечори і концерти, організатором яких незмінно виступав М. Лисенко, ставлення якого до поета було благовійним. З 1862 року композитор відзначав шевченківську дату концертом, новим твором або поїзкою на могилу Кобзаря. Кошти від концертів та вистав, що відбувалися за участю київських студентів, передавали на допомогу засланим, на видання книжок, на утримання створеної київською «Громадою» школи для хлопців вільних селян-хліборобів (1862—1864 рр.).

Сучасник композитора О. Лотоцький писав: «В кожну справу, якою він займався, вкладав він не тільки працю, але й душу, і це надавало тій праці значіння творче. Коли не могли відбуватися ніякі публічні збори з українським забарвленням, такі збори, — правда, в обмеженому складі, — відбувалися в просторому помешканні Лисенка». Так, в його оселі традиційно відбувалися Шевченкові свята, поки їх не перенесли до приміщення Літературно-Артистичного Товариства. Проводилися і дитячі вечори, присвячені Т. Шевченкові. Олена Пчілка у спогадах згадує про один із таких вечорів: «Найперша така вечірка — святкування роковин Шевченкового народження — відбулася в хаті Миколи Віталійовича. Як він радів тоді!.. Маленька доня його племінниці, Орися Стешенківна, прочитала доповідь про Т. Шевченка... інші діти проказували вірші, співали. Все це втішало серце!».

Святкування пам'яті Шевченка Лисенко завжди розумів як могутній засіб піднесення громадської свідомості. Традиційні щорічні шевченківські вечори і концерти, які проходили в Києві, ніколи не обходились без керівної участі в них Миколи Лисенка. Зокрема, 19 березня 1863 року з благодійною метою був організований «вокальний та інструментальний концерт з живими картинами», запровадивши нову концертну форму — змішаний концерт. Композитор акомпанував співакам та інструменталістам під час цього благодійного концерту, виступаючи як піаніст і хоровий диригент. Звучать його обробки й авторські твори, композиції інших авторів на слова Т. Шевченка та інших поетів, вірші Т. Шевченка і фрагменти з вистав за його творами. У програмі також було читання творів Тараса Шевченка, О. Стороженка, Миколи Гоґоля, О. Пушкіна.

Поезія Т. Шевченка, ніби вінок, обрамлює творчість М. Лисенка. Однією з вершин його творчості стало видання у Лейпцигу, у 1868 р., першого випуску «Музики Миколи Лисенка до «Кобзаря» Тараса Шевченка». Зокрема, композитором було написано перші твори на слова Тараса Шевченка: «Заповіт», «Ой одна я, одна», «Туман, туман долиною», що започаткували цикл пісень на Шевченкові поезії. Починаючи з 1871 року, М. Лисенко випускає сім збірок музики до «Кобзаря» — всього 82 музичні твори. Композитор включив сюди вокально-інструментальні твори різних жанрів (кантати для хору, сольні співи, дуети), надру-

ковані семи серіями, остання з яких була створена у 1901 році. На слова Шевченкового «Кобзаря» М. Лисенко створив 56 романсів, 19 хорів, 9 вокальних ансамблів і 3 кантати, інтерпретуючи їх то як солоспіви (іноді цілі розгорнуті вокальні сцени, як, скажімо, «Молітесь, братіє, молітесь» із поеми «Гайдамаки»), то як розгорнуті кантати на зразок «Б'ють пороги» чи «На вічну пам'ять Котляревському», то як хори а capella

або в супроводі фортепіано чи оркестру (як «Іван Гус»), то як вокальні ансамблі. Деякі твори з Лисенкової «Музики до «Кобзаря» майже від самого їх створення стали справді народними піснями, зокрема «Ой, одна я, одна як билинька в полі» чи «Садок вишневий коло хати». Іван Франко писав: «Між власними композиціями Лисенка поміж його опер і оперет — найкращі і найталановитіші його композиції до многих поезій Шевченка, в яких музикальність вірша він відчув глибше і зумів віддати її краще від усіх інших малоруських композиторів, яких манила до себе Шевченкова муза». «Використовуючи поеми Шевченка для хорових творів, — писав А. Рудницький, — він почував себе в своїй стихії; що більше ці поеми давали такий поштовх його творчій інтенції, що власне в них він сягнув вершок своєї творчості». Це стосується його кантат: «Б'ють пороги», «На вічну пам'ять Котляревського», а кантата «Радуйся, ниво неполитая» за словами А. Рудницького, «й досі є одним із найкращих хорово-оркестрових творів в українській музичній літературі, одним з найбільш допасованих до поем Шевченка». І як тут не згадати слова історика мистецтва Крип'якевича: «Те, що Шевченко дав українському народові в слові, Лисенко намагався перетопити в музику».

1868 року львівська громада збиралася уперше відзначити Шевченківські дні великим концертом. Була підготовлена доповідь про життя і творчість Шевченка, декламація його творів тощо. Бракувало музичних творів на слова поета. Львівське товариство «Просвіта» в особі О. Барвінського звернулось до М. Лисенко з проханням написати музику до «Заповіту». Молодий композитор був тоді студентом Лейпцігської консерваторії, однак, проїжджаючи у 1867 році через Львів, познайомився з місцевою українською молоддю. М. Лисенко охоче пішов назустріч проханню львів'ян і незабаром написав свій перший оригінальний твір — музику до «Заповіту» (Опус № 1). Її вивчив збірний хор і з успіхом проспівав у ювілейні Шевченківські дні 1868 року. Цікаво, що другий раз львів'яни прослухали цей музичний твір 7 грудня 1903 року на привітанні автора музики з нагоди 35-літнього ювілею фахової діяльності Лисенка.

«Сам я тепер ревню працював над Шевченком: увів його

кілька поспівів на музику. Згодом появило, може, цілий цикл його поезій піснюю і іншою формою, бо у нас велика недовіра на розвій музики української», — повідомляв М. Лисенко у листі до П. Куліша (липень 1869 р.).

Композитор С. Людкевич писав: «Лисенко так підлюжив слова під ноти, що іншої музики до його поезії годі й подумати. Тут Шевченко і Лисенко — зливаються разом ніби в одну особу». Влучно сказав мистецтвознавець Ян Хойнацький: «Шевченко — поет духа, Лисенко — поет музики».

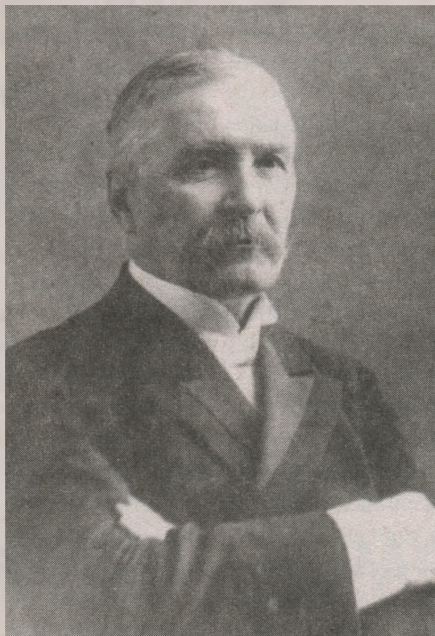
Висловив свою думку і відомий дослідник української музики, етнограф і композитор Ф. Колесса (1871—1947), підкреслюючи, що «Музика до «Кобзаря» Т. Шевченка «здобула композиторові найбільшої слави... В своїх оригінальних композиціях Лисенко... так опанував і при своїх собі народній стиль, що творив у народнім дусі, не наслідуючи народніх мотивів: він дальше снував золоту нитку народної творчості».

1 лютого 1870 р. в залі Дворянського зібрання (сьогодні зала Київської філармонії) М. В. Лисенко дає великий концерт. Виконує чотири фантастичні п'єси Шумана, фантазію «Мандрівник» Шуберта, п'єси із власної сюїти. Тоді ж прозвучало й кілька творів з першої Лисенкової серії «Музики до Кобзаря» у виконанні співака М. Богданова. Перший концерт мав великий успіх, тож М. Лисенко вирішив продовжувати цю справу. Квитки на Лисенкові концерти розкуповувались заздалегідь, а слухачі приїжджали навіть із провінції. Побачивши зацікавленість публіки, М. Лисенко вже з кінця 1870-х років виступає не лише у Києві, а й у Полтаві, Чернігові, Катеринославі тощо.

На думку сина Остапа, улюбленим твором Миколи Віталійовича, написаним на текст Шевченка «Ісаїя. Глава 35», була кантата «Радуйся, ниво неполитая». Саме в ній, можливо, з найбільшою наснагою втілено той своєрідний музично-пісенний стиль, що якнайкраще відповідає духу Кобзаря. Жива, мінлива мелодія, спокійний речитатив розливається вільно і широко. У фіналі кантати — радість весни і життя.

22 травня 1861 р. в Каневі, на Чернечій горі, поховали Тараса Шевченка. Від цього дня з цілої Великої України не сотнями — тисячами ходять туди люди, рік-річно ходять віддати честь Тому, що збудив зі сну Рідну Землю, що за неї стільки вистраждав, стільки натерпівся горя й муки... То так люди ходять іще тільки на прощу. А щороку, як настане місяць лютий чи березень, ціла свідома Україна справляє Шевченкове свято: як хто знає, так і справляє. Таких свят не знає для своїх поетів ні один народ на цілому світі. Та бо й на цілому широкому світі немає такого поета, щоб йому

кілька поспівів на музику. Згодом появило, може, цілий цикл його поезій піснюю і іншою формою, бо у нас велика недовіра на розвій музики української», — повідомляв М. Лисенко у листі до П. Куліша (липень 1869 р.).

народ стільки завдячував, як ми завдячуємо Шевченкові.

Щорічне відвідування могили поета в Каневі стало також родинною традицією Лисенків. По весні, в неділю або в суботу, найближчу до 22 травня, Микола Віталійович організував масові поїздки до могили Т. Шевченка. Син митця Остап Лисенко згадує: «Бувало, як тільки зазеленіють лани широкополі, і Дніпро, і кручі, Микола Віталійович не знаходить собі місця: «Пора до Тараса в гості». В останню хвилину до нас приєднувалися десятки знайомих (Старицькі, Косачі, хористи, учні батька)... До самого Канева лунало над сивим Дніпром полум'яне слово Тараса. Потім довго піднімалися на крутий горб. Ішли мовчки. Батько не раз зупинявся, важко дишаючи, спираючись на свій гуцульський топірець. Видно було, що йому, людині з хворим серцем, нелегко дається гора. Та він ніколи не скаржився... Довгі хвилини простоював Микола Віталійович над дорогою могилою свого вчителя і старшого брата...» Про що думав він у ці хвилини? Ніхто не знає...

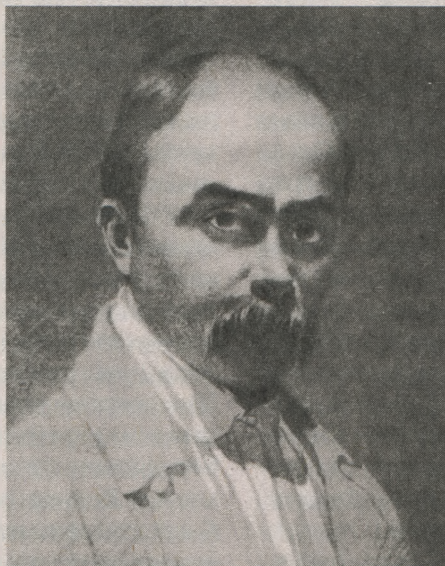
На могилі правилася панахида, хор виконував «Заповіт» та інші Шевченкові та народні пісні. В Інституті рукописів Національної бібліотеки України імені В. Вернадського та в Інституті рукописів Інституту літератури Національної академії наук України зберігаються кілька таких листів, датованих 1882—1896 рр. Із них дізнаємося, наприклад, що 1882 року Микола Віталійович зі своєю родиною відпочивав у Каневі. В листі до Г. І. Маркевича від 31 березня 1882 р. він писав: «На літо маємо на гадці наймати собі дачу у Каневі, на горах, так що й Полтавщина уся, мов на долоні, і Дніпро під горою берег рие, Тарасова оселя побіч, у Київ і в Кременчук водяний шлях недалеко. Місцина, кажуть, чудова, коли б тільки судилося найняти...» У листі від 12 травня 1896 року Микола Віталійович повідомляє В. Гнилосирова про свій приїзд до Канева: «Ангеле небесний, кохане серденько Василь Степанович! Думаємо у середу, ось цього 15 липня бути в Каневі на могилі Батька Тараса. Я з усією сім'єю нашою, кілька студентів, може, Кониський. Чи не виїхав би нам назустріч допомгти чи човном, чи то підводою до гори добратися...».

Микола Віталійович як член Старої Київської громади разом з іншими громадівцями опікувався впорядкуванням Шевченкової могили. Тому йому було небайдуже, в якому стані місце останнього спочинку поета. Його, як і інших старогромадівців, боляче вразила заборона київського губернатора встановити на Шевченковій могилі чавунний хрест, який виготовили 1883 року на заводі Термена в м. Києві. А причиною заборони стали слова Т. Г. Шевченка, які Василь Васильович Тарновський замовив для пам'ятника-

хреста:

*Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.*

У 1884 р., одночасно із завершенням впорядкування Шевченкової могили, коли 1 серпня на ній було встановлено за проектом академіка архітектури Віктора Сичугова пам'ятник — чавунний хрест, на Тарасовій горі, поблизу поетової могили, на народні кошти була збудована українська хата — перший народний музей Кобзаря. В одній її половині викладач Канівського двокласного училища Василь Степанович Гнилосиров разом з членами Київської Старої Громади створив так звану Тарасову світлицю. Першим експонатом цього музею став Шевченків «Кобзар» 1840 р. видання. Його приніс сюди Василь Степанович. У 1888 р. відомий художник І. Ю. Рєпін виконав для Тарасової світлиці портрет Т. Г. Шевченка. Цього ж року канівський нотаріус Захарій Краковецький зі своєю родиною дарує ікону Спаса Нерукотворного з дарчим на-

писом. У другій половині хати жив Іван Олексійович Ядловський (1846—1933 рр.), який майже півстоліття вірно охороняв Шевченкову могилу. Ще підлітком йому пощастило зустріти тут Шевченка. Пізніше він брав участь у похованні поета на Чернечій горі. А потім, коли троюрідний брат Тараса Шевченка Варфоломій Григорович Шевченко запропонував Івану Олексійовичу стати доглядачем Кобзарєвої могили, він відразу погодився. Хатина Івана Олексійовича на Тарасовій горі після його смерті простояла недовго. Коли в 1930-х роках минулого століття розпочалося будівництво сучасного музею, хатину розібрали (відновлено було лише 1991 року).

Спершу відомості про тих людей, які приходили до Шевченкової могили, записував сам Василь Степанович Гнилосиров. А потім вирішив, що це можуть робити самі люди. З цією метою він у 1893 році замовляє спеціальну книгу. В тому ж році вона була зроблена. Та, на жаль, з'явилася вона в Тарасовій світлиці лише через чотири роки. Покласти її раніше не дозволяла місцева влада. Першим, хто розписався у цій книзі, став Микола Віталійович Лисенко зі своєю родиною: «Одвідали Батькову могилу. Подай нам Боже, діждатися краших жаданих днів волі й світа України-неньки!». Після підпису композитора стоїть підпис його дружини — Ольги Антонівни, нижче — дітей: Катрусі, Галини, Остапа, Мар'яни. Особливу увагу привертає автограф наймолодшої доньки Мар'яни, якій тоді було 6 років. Своєю маленькою рукою вона не зовсім вправно вивела: «Муся Лисенко». 19 липня 1897

року Микола Віталійович ще раз побував біля дорогої серцю могили, повертаючись зі своїми хористами з подорожі Україною. До книги вражень вони записали: «Хористи М. Лисенка, повертаючись із своєї мандрівки, поклали собі побувати на Тарасовій могилі. Пом'янули пісню, промовами, читанням «Кобзаря» нашого генія, подякували тим добродіям, що догадалися завести цю Книгу, полюбувалися чудовим Дніпром і горами, і поїхали». Перегорнувши вже пожовклі від часу сторінки першої книги вражень, знову натрапляємо на автографи родини Лисенків — 6 серпня 1898 року. Після Северина Паньківського та Михайла Яворського свої підписи поставили Ольга, Микола, Остап і Мар'яна Лисенки. Для дружини Миколи Віталійовича Ольги Антонівни це була остання поїздка до Канева — через два роки її не стало. Нелегко було композитору з п'ятьма дітьми після смерті дружини. Та й у такі скрутні часи він ніколи не забував відвідати Тарасову гору. Разом із Михайлом Старицьким, художником Іваном Трушем, донькою Михайла Драгоманова Аріадною 1900 року композитор знову приходив до священної могили Кобзаря. Після цієї поїздки до Канева художник із Галичини створив два варіанти картини «Могила Т. Г. Шевченка» (одна з них зберігається у Львівському літературно-меморіальному музеї Івана Франка, друга — у Національному музеї м. Львова). Наступного 1901 року Микола Лисенко разом із сином Остапом, внуком відомого українського байкаря Я. П. Гулаком-Артемовським і кількома іншими шанувальниками Тараса Шевченка вкотре вже побував на Тарасовій горі. Й після смерті митця славну традицію приїздити до Кобзарєвої могили продовжили його діти, внуки, учні. Особливо часто бував на Тарасовій горі син композитора — Остап Лисенко. Через два роки після смерті батька, ювілейного 1914 року, він разом із численними шанувальниками Кобзаря приїздив із Києва поклонитися Кобзарєві. Це було в неділю Святої трійці 25 травня 1914 року. Люди лишили записи в Книзі вражень на трьох сторінках. Серед присутніх — відомі українські поети М. Вороний, А. Баккалінський, український бібліограф, літературознавець В. Дорошенко. Двічі цього дня у Книзі вражень розписався і син композитора — Остап Лисенко. У 1988 року побував на Тарасовій горі правнук композитора, доцент Київської консерваторії Віталій Романович Лисенко разом з учасниками українського народного ансамблю пісні і танцю Будинку культури трамвайно-тролейбусного управління м. Києва. Він керував цим ансамблем. Після виступу та ознайомлення з експозицією музею він записав до Книги вражень: «З глибокою вдячністю і шаном приносимо свій уклін Великому Кобзарєві». Неодноразово вклонялася Шевченковій могилі і внучка композитора Рада Остапівна Лисенко. Славна традиція триває.

Одним із важливих напрямків громадсько-просвітної діяльності Миколи Лисенка була робота з увічненням пам'яті Т. Шевченка. 1906 року за ініціати-

вою композитора було засновано «Об'єднаний комітет по спорудженню пам'ятника Шевченкові у Києві». На адресу комітету надходили кошти від концертів, благодійні внески із-за кордону. Ідея спорудження пам'ятника великому Кобзарєві виникла давно. У 1900 році Микола Міхновський — гласний Харківської міської думи вніс пропозицію встановити пам'ятник Шевченкові у Харкові. Його пропозиція тоді була відхилена. Але ця ідея знайшла своїх прихильників. Почався збір коштів. В листі до І. Житецького від 25 квітня 1902 року М. Лисенко пише: «Не откажите в любви... сто пять рублей, собранные в моем концерте, посвященном памяти алоруського поэта Т. Г. Шевченка, передайте в Общество им. Т. Г. Шевченка: 5 рублей как годичный взнос и сто рублей как пожертвование».

У 1908 році М. Лисенко, очолюючи товариство «Український клуб», який проводив значну громадсько-просвітницьку діяльність, організував літературні та музичні вечори, влаштував курси для народних вчителів, створив комітети для сприяння спорудженню пам'ятника Т. Шевченку до відзначення 50-х роковин від дня смерті поета (1911), які очолив сам композитор. Починаючи з 1909 року, Микола Віталійович організував громадські мандрівки до могили Великого Кобзаря. Про це свідчить і запис у Книзі вражень від 24 травня: «Перша українська громадська мандрівка, уряджена Київським «Українським клубом». Голова клубу — Микола Лисенко». А нижче на двох сторінках залишили автографи члени цього клубу, серед яких — публіцист, громадський діяч Є. Лукасевич, галицький політичний діяч і публіцист М. Лозинський, дружина художника І. Труша — А. Труш-Драгоманова, донька композитора Мар'яна Лисенко та багато інших. Цього дня було відправлено панахиду по Шевченку, учасники мандрівки виголошували промови, співали пісні. Газета «Руслан» так повідомляла про цей травневий день 1909 року: «Український клуб організував поїздку на могилу Т. Г. Шевченка. Зібралось багато людей (більше 150 душ): тут були студенти, сиві діди, професор і громадські діячі, прості селяни, сліпий кобзар, було з десяток галицьких гостей... Вся гора мов обсіпана була людьми. Зібралось тут сила народу. Була, звісно, кінна та піша поліція... Приїжджий священник відправив панахиду, яку проспівали подорожні, а як тільки скінчив, знову з більшим запалом зі всіх грудей вирвався гучний спів «Заповіту». Щоб назавжди закарбувати в пам'яті той незабутній травневий день, усі учасники мандрівки сфотографувалися біля дорогої могили». 1910 року Микола Віталійович знову приїздив із членами Українського клубу до Шевченкової могили. Про це дізнаємось із тогочасної періодики, а також із записів Є. Чикаленка у його «Щоденнику».

1911 р. минало 50-річчя від дня смерті геніально-го Т. Шевченка. Український клуб готувався відмічати ці роковини. Але ще задовго до ювілею, в листопаді 1910 року, начальник Київського охоронного відділу надіслав доповідну записку Київському генерал-гу-

бернаторові з вимогою заборонити відзначення 50-річчя з дня смерті Т. Г. Шевченка. І той заборонив будь-які ювілейні заходи. Тож зрозуміло, чому 1911 року не відбулася традиційна подорож Київського «Українського клубу» до Шевченкової могили.

До цієї дати Микола Віталійович написав кантату на слова В. Самойленка «До 50-річчя з дня смерті Т. Шевченка». Була підготовлена виставка рідкісних видань творів великого поета. Коли вже все було підготовлено до урочистого свята, раптом прийшла заборона царської влади на вшанування пам'яті Кобзаря. Через утиски з боку царської адміністрації на чолі з київським генерал-губернатором В. Треповим і міністром внутрішніх справ Російської імперії П. Столипіним заходи було перенесено з Києва до Москви. Свято одначе відбулося, як згадує в споминах Л. Лукасевич, «прибравши цілком інший характер мовчазної демонстрації. Ніяких промов, без слів, при портреті Т. Шевченка, який стояв у великій залі клубу, організації нашого громадянства, як і інших народів, склали вінці». На кантату «До 50-ти річчя з дня смерті Т. Шевченка» влада наклала арешт і прийняла рішення її знищити. Величезний концерт відбувся в Москві, де прозвучала кантата М. Лисенка на слова Т. Шевченка «Б'ють пороги». Композитора не відпускали зі сцени. Василь Овчинников, режисер дійства, написав, що «в його (Лисенка) особі присутні вітали Україну». Але після повернення додому наслідком описаної події стало відкриття поліційної справи про закриття «Київського українського клубу» та «притягнення членів ради старійшин на чолі з учителем музики М. В. Лисенком до кримінальної відповідальності за протиурядову діяльність». Але виконати поліції це рішення не вдалося: через 4 дні після оголошення цієї постанови композитор помер від серцевого нападу.

27 травня 1912 року відбулася традиційна подорож до могили Кобзаря, хоч і проходила вона під пильним наглядом «помічника пристава Либідської дільниці Яворського з двома приставами». До членів «Українського клубу» приєдналися не лише українці, а й гості інших національностей. «...о 9 годині ранку маленький парохід «Марія» рушив вниз по Дніпру. Народу на пароході повно — до 400 душ... Серед гостей клубу виділяється декілька родин і окремих осіб — великоросів і поляків... На палубі скоро склався невеликий хор. Одна пісня змінюється другою. В пів на п'яту годину дня парохід підходить до Тарасової гори. Ще здалеку видно по горах купи селян і міської інтелігенції з Канева, а біля Тарасової могили — їх найгущіше. Поміж натовпу народа рябіють поліцейські мундири... До хреста на могилі трудно підступитися... Ледве протиснувшись крізь цей натовп, представники клубу кладуть на могилу Великого Кобзаря живі квіти і свій вінок без всякого напису. Другий вінок — металевий — кладе на Тарасову могилу представник товариства Московського Художнього театру. Г. Бурджалов...», — так писала газета «Рада». Виступи хору М. Лисенка на Тарасовій горі завжди справляли велике враження на охоронця Шевченко-

вої могили Івана Олексійовича Ядловського: «Як пригадаю я хор Миколи Віталійовича Лисенка, який тут співав, на могилі, то і досі по моєму тілу мурашки лазять. Я не пам'ятаю, де були, на небі, чи на землі. Я думав: «Як би це почув покійний Тарас! Минуло десять років, а мені ще сниться спів хора...»».

Одним з останніх творів композитора у 1912 р. на Шевченську тему стала елегія пам'яті Шевченка для скрипки і фортепіано.

До останніх днів Микола Віталійович Лисенко беріг і шанував пам'ять Тараса Шевченка. Всупереч заборонам і переслідуванням влади в Києві проводились шевченківські вечори, концерти, натхненником і організатором яких був митець.

Помер Микола Віталійович 6 листопада 1912 року. На його похоронах виступив І. Стешенко, який говорив про зв'язок М. Лисенка з Т. Шевченком: «Один взяв у народу слово, другий пісню й возвели народне слово й пісню в перлину творчості. Ці два імена є фундаментом національної української самостійності й самобуття. Та, коли скінчиться будівля цього храму, прийде народ і поклониться своїм пророкам, а їх імена ввійдуть в храм безсмертя...».

*Сам чистий серцем, як нагірний сніг,
Він в музиці до «Кобзаря» воздвиг
Народу монумент нерукотворний.*

(М. Рильський «Микола Лисенко»).

Література і джерела

Андрієвський В. Життя і твори Миколи Лисенка / В. Андрієвський // Молода Україна. — 1992. — № 4. — С. 15-20.

Лисенко Микола Віталійович // Муха А. Композитори України та української діаспори : довідник. — К., 2004. — С. 117-180; Провісники духовності в Україні : довідник. — К., 2003. — С. 694-696.

Лисенко Микола Віталійович (1842-1912) — композитор, піаніст, педагог, хоровий диригент, громадський діяч // 100 видатних імен України. — К., 1999. — С. 235-240.

Лисенко М. В. Листи / М. В. Лисенко / Автор-упорядник Р. М. Скорульська — К., 2004. — С. 83, 123, 263, 290, 441.

Людкевич С. Лисенко як творець української народної музики / С. Людкевич // Літературно-науковий вісник. — К., 1913. — Кн. II. — С. 266-267.

Колесса Ф. Народний напрям у творчості М. Лисенка / Ф. Колесса // Літературно-науковий вісник. — К., 1913. — Кн. II. — С. 262-263.

О'Коннор-Вілінська В. Дещо зі спогадів про М. В. Лисенка / В. О'Коннор-Вілінська // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2-х т. — К., 2003. — Т. 1. — С. 246-248.

Ревуцький Д. Автобіографії М. В. Лисенка: (автобіографічні записки) / Д. Ревуцький // Ревуцький Д. Микола Лисенко. Повернення першоджерел. — К., 2003. — С. 143-165.

Ревуцький Д. Микола Лисенко / Д. Ревуцький // Ревуцький Д. Повернення першоджерел. — К., 2003. — С. 35-47.

Ревуцький Д. Музика М. Лисенка до «Кобзаря» Т. Шевченка / Д. Ревуцький // Ревуцький Д. Микола Лисенко. Повернення першоджерел. — К., 2003. — С. 110-134.

Рильський М. Пісня М. В. Лисенку / М. Рильський // Рильський М. Вибрані твори : у 2-х т. — К., 2005. — Т. 1. — С. 81.

Старицький М. К біографії Н. В. Лисенка (воспоминання) / М. Старицький // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2-х т. — К., 2003. — Т. 1. — С. 17, 19, 20, 29, 32.

Сластіон О. Микола Віталійович Лисенко : спогади / О. Сластіон // Микола Лисенко у спогадах сучасників : у 2-х т. — К., 2003. — Т. 1. — С. 203-224.